

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 augusztus Esszé

Csillag István: Egy zseni születése – Gondolatok Kornai János Központosítás és piaci reform c. kötete alapján

Kornai János életműsorozatának III. kötetében a Kalligram Kiadó azokat a központosítás és a piaci reformok témájában született munkákat adta újra közre, amelyek 1957-ben és az 1980-as években jelentek meg. Ezekben a szerző a magyar tapasztalatokat dolgozta fel, illetve kísérletet tett olyan elméleti, ökonometriai modellek építésére, amelyek a terv és a piaci mechanizmus szimulációját célozzák. A válogatás Kornai első nagy lélegzetű munkájával: „A gazdasági vezetés túlzott központosításával” – eredetileg kandidátusi értekezéssel – indul, amely már 1957-es megjelenésekor is nemcsak országos, hanem, túlzás nélkül mondhatjuk, világhírnevet szerzett az akkor még fiatal tudósnek.

A kötet ezt követően két részre tagolódik. Az első részben azok a magyarországi tapasztalatok feldolgozására irányuló írások sorakoznak, amelyeket az aktuális fejlemények elemzésétől két évtizedig tartózkodó Kornai az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus megújításának idején (az 1980-as évek közepén), 1980-tól a rendszerváltás előestéjéig írt. A kötet második részében elméleti írások olvashatók, amelyeket az elméleti matematikai elemzés irányába forduló Kornai – felnőtt fejjel, professzionális szinten megtanulva a matematikai analízist és a modellalkotást – más pályatársakkal együtt, kétféle célt követve, alkotott. Egyrészt, hogy más formában folytathassa azt a szocializmuskritikát, amelyet a „túlzott központosításban” kezdett, és amiért évtizedekre kitiltották az egyetemi oktatásból, sőt világos üzenetet hordozó írásainak a közlése is veszélybe került. Másrészt, hogy bizonyítsa: elvileg lehetséges a kétszintű tervezés (központi és vállalati) összeegyeztetése, lehetséges a vállalatok viselkedését az árjelzések nélküli, harmonizált matematikai módszereken alapuló programozás segítségével összehangolni a központi tervekkel, ezzel egy kevésbé központosított, az információk és (mai fogalommal) informatikai módszerek felhasználásával koordinált mechanizmust működtetni, amivel a szocializmus éppen létező modellje még valahogy működőképes lehet, képes lehet arra, hogy utasítások nélkül is működjön. Igaz, ehhez két megszorítás teljesülése is szükséges: már az első is lehetetlen, mert arra is szükség van, hogy a tervezőközpont abszolút biztonsággal lásson előre, más szóval a jövőbeli események váratlansága és kiszámíthatatlansága szűnjön meg. Ezt nemhogy az akkori tervezőközpont, de még a mindenható mai sem tudná garantálni. A másik a belenyugvás abba, hogy a jólét anyagi feltételeinek az előteremtéséhez elengedhetetlen minőségi megújulás, hatékonyságjavulás, költségek csökkentése lehetetlen árjelzések nélküli (hiszen annak a piaci mechanizmus az adekvát terepe) vegetálás körülményei között, hiszen ahhoz a verseny, a kiemelkedés és elbukás (ahogyan azt az innovációról írt tanulmányait összefoglaló legújabb könyvében¹ bizonyította) lenne szükséges.

Újraolvastva a különböző időszakokban írott, a megjelenésük idején és ma is korszakos elemzéseket, az első felfedezés, hogy miközben Kornai egyre határozottabban használja a

mainstream nyugati közgazdasági iskolák módszereit, és ebben az értelemben világos és határozott pályáivuk van a piaci reformmal kísérletező Magyarországról szóló írásoknak is, mégis már az első írás, a „Túlzott központosítás” is ugyanazokat az eredményeket mutatja, mint az összes utána következő többi. Úgy is fogalmazhatnám, hogy a harmincéves Kornai „teljes fegyverzetben, mint apja, Zeusz fejéből Pallasz Athéné”, lépett színre, azóta sem találva kihívót a rendszeranalízis, összehasonlító gazdasági és társadalmi rendszerleírás terén. Melyek ezek az eredmények? A tanulmányozandó kérdések és az alkalmazott módszerek világos és áttekinthető rendszerezése, szisztematikus, részrehajlástól és előítéletektől mentes, sokoldalú elemzés. A különféle tudományos irányzatok fogalomkészletének, módszertanának, elméleti hátterének főként szakszerű kezelése, az egyes kérdések elemzésében ezek együttes és jól harmonizált használata. A pengeélességű, mégis megértő módon fogalmazott ítéletalkotás. Tartózkodás az elhamarkodott következtetésektől, mégis szókimondás és bátorság, határozott véleményalkotás a bizonyított megállapítások esetében. Megalkuvásmentesség, de szinte beteges idegenkedés a vagdalkozástól. Pontos és megvilágító erejű fogalomalkotás. Egyszerű, világos, tárgyyszerű, letisztult fogalmazás; minden bonyolult, köntörfalazó vagy arisztokratikusan magasarótnak szánt tudományoskodás mellőzése.

Kornai e kötetben újrarendezett írásaiban is a valóságból és nem az idealizált deklarációkból indul ki. A valóságban a gazdasági szereplők vagy a *bürokratikus koordináció* keretei között, vagy a *piaci koordináció* rendjében lépnek egymással kapcsolatba, és egyik sincs a másik nélkül, hiszen még a legbürokratikusabb, legszarnokibb, központosított rendszer sem tudta kiiktatni a szereplők közötti spontán, piaci viselkedésre építő mechanizmusokat. Éppen a kötetben szereplő első mű, a „Túlzott központosítás” mutatja, hogy a gazdasági szereplők spontán koordinációja képes valamelyest enyhíteni a központosított tervezési-utasítási működési rend bornírtóságán, a vállalatok (és a tervező-irányító szervek) vegetatív működése állít korlátot a valóságtól elrugaskodott célok végletes pazarlást okozó engedelmes megvalósítása elé. Ebben az első elemzésben bizonyítja a szerző, hogy az állandó zavarokkal terhes tervutasításos rendszer működését lényegében lehetetlen a harmonikus növekedés, a kielégítő mértékű egyensúly felé terelni, hiszen szinte minden elemének az átalakítása kívánatos lenne a (könnyűipari) vállalatokról készített aprólékos látélet alapján. Mégis – a realitásokra is figyelemmel – az írást átítatja (Kornai saját megfogalmazásában) a „naiv reformer” várakozása, hogy a rendszer megújítására indított gyakorlati kísérletek és a rendszer átalakításának irányairól folytatott viták sikerrel, azaz a jobb, hatékony működés és a mindennapi jólét megteremtésének a lehetőségével zárulnak. Mondhatjuk, hogy a valahai meggyőződéses kommunista Kornai (I. a szerző „A gondolat erejével” c. önéletrajzát) ebben a műben int búcsút saját korábbi gondolatvilágának. Igaz, az utolsó fejezet utolsó lapjain még jól kivehető a „vörös fark”, a „naiv reformer” hite, hogy a rendszer jobbítható, de a feltárt és azonosított ellentmondások alapján a gondos olvasó képes felmérni, hogy a mégoly radikális változások sem hozhatnak minőségi ugrást. Nem az első és azonnal viharos fogadtatásban részesült könyve miatti kritika és a személyes meghurcoltatás miatt hallgat el, és fordul a formalizált, matematikai nyelv, az elméleti matematikai közgazdaságtan alkalmazása felé (I. a kötet II. részében közreadott elméleti tanulmányokat).

Ha újraolvassuk a kötet első részében közreadott írásokat a magyar gazdasági reform aktuális fordulatairól, annak az eszmei vagy értékvitáiról (I. „egyéni szabadság”, vagy a „szocialista erkölcs”), utólag jól látszik, hogy Kornai a forradalom leverése után leszámolt azzal, hogy a szocializmus gazdasági rendszere alapvetően megújítható, és ebben neki aktív részvételt, javaslattevő szerepet kellene vállalnia. Egészen a rendszerváltásig – amikor az „Indulatos röpiratban” (1989) feladta a távolságtartó elméleti tudós kritikus szerepét, és újra a „vharcosok közé” lépett – a magyar helyzetet kívülről tanulmányozó, de a „szabadság kicsiny köreinek” szaporításáért cselekvő pályatársak megértő híveként, sebészszikeként használva tollát,

pengeélességűen pontos kritikai elemzéseket készít.

Nem kell az olvasónak újra átrágnia magát a „Túlzott központosítás” rendkívül aprólékos elemzésén ahhoz, hogy elfogadja a szerző kínosan gondos, mérsékelt és hűvös rendszerkritikájának és rendszerleltárának végső megállapítását: *„Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van”* (Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról). Kornai a vállalati működés minden részmozzanatát vizsgálja – no nem a marxizmus–leninizmus klasszikusainak iránymutatásai, a politikai vezérek beszédei vagy a tervtörvények rendelkezései, az országos irányítószervek győzelmi jelentései alapján, hanem mintha követni akarná az 1930-as évek lelkes falukutatóinak a hagyományát: elmerül a vállalati élet sűrűjében. Mondhatnám, visszatér első választott foglalkozásához, az újságíráshoz, csak most nem „termelési riportokat” készít és készített (I. Örkény István: Az a bizonyos sztálinvárosi anekdota²) a Szabad Nép számára, hanem végigjárva a tervekészítés és a tervteljesítés minden fázisát az országos tervező szervektől a termelésirányításon át a munkapadokig, hogy egyetlen érzelmi felhang nélkül mutasson rá: „A rendszer nem vált be. Stop. Stop.” (Királyhegyi Pál távirata Sztálinhoz.) Teszi ezt olyan elegánsan, hogy megállapításait sem cáfolni, sem annak szándékát megkérdőjelezni nem lehet. Így ír:

De éppen a *döntő* kérdésekben nem ilyen egyszerű a helyzet. Ezeknél a nagyobb vállalati önállóság akkor javítja, s nem rontja az eredményeket, ha elhagyott központi utasítás helyébe más erő lép: az anyagi érdekeltség hatása, a fogyasztó által gyakorolt gazdasági „nyomás”, a központi irányítás közvetett gazdasági eszközei (pl. hitelrendszer) stb. Egy szóval: *ha vannak reális gazdasági erők, amelyek a vállalat törekvéseit helyes mederbe terelik, anélkül, hogy a központi szerveknek az utasítás eszközével kellene beavatkozniuk.* Amíg ilyen reális gazdasági erők nincsenek, addig az utasításról való lemondás anarchikus jelenségeket, károkat is okozhat. Nem lehet egy egységes, működő gépezetben kicserélni egy fogaskereket valamiféle *egész más típusú* fogaskerekre. A fogaskerek hiába új – idegen test lesz a gépezetben és csak jobban nehezíti a működését.³

Persze kézenfekvő lenne – éppen Kornai marxista időszakára célozva még látszólag hiteles is –, ha az olvasó számára felidézném Marx elhíresült gondolatát A német ideológiából: „a termelőerők e fejlődése (...) már azért is abszolút szükségszerű gyakorlati előfeltétel, mert nélküle csak a *nélkülözést* tennék általánossá, tehát az ínséggel szükségképpen megkezdődne a harc a szükségesért, s ismét előállna az egész régi szemét (die ganze alte scheisse ist am Arsch)”.⁴ Azaz nem lehet egy rendszer, egy totalitás néhány elemét megváltoztatni, ráadásul nem lehet ezt tetszőlegesen tenni, kicserélve a számunkra esetleg kedvezőtlen következményekkel járó elemeket, meghagyva a többit, hiszen *„Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van”*.

Ez a nagyon világos gondolat, állásfoglalás Kornai egész munkásságán végigvonul. Ha valaki felidézi az egészségbiztosítás reformjának időszakát Molnár Lajos minisztersége idején, aminek irányához Kornai a „Kávé és tea: Hozzászólás az egészségbiztosítás reformjához” (Népszabadság, 2007. október. 22.) c. cikkben fűzött észrevételeket, már a nagyon szellemes címválasztással is érzékeltette: nem lehet összevegyíteni a rendszereket. De ugyanezt a világos üzenetet fogalmazta meg a kötetben szereplő „Hatékonyság és szocialista erkölcs” c. cikkben is, amellyel 1980-ban visszatért a matematikai modellek építésének műhelyéből a magyar gazdasági valóságba:

A reformerek, a gazdasági intézmények és mechanizmusok alakítói hajlamosak a „perfekcionizmusra”. A reform első gyengéit látva, mindjárt reformálni szeretnék a reformot. (...) A közgazdaságtan hagyománya hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy mindent „optimalizálni”

lehet és kell. Érthető tehát, hogy felvetődött a gondolat: meg kell tervezni egy „optimális gazdasági rendszert”, a lehető legjobb „játékszabályok” együttesét, a legjobban működő szabályozási mechanizmust. Aki erre törekszik, valahogy úgy képzeletben látogatást tehet egy nagy szupermarketben. A polcokon ott találhatóak a különböző mechanizmus-elemek, a rendszerek különféle előnyös tulajdonságainak a megtestesülései. Az egyikben a teljes foglalkoztatottság, ahogy az Kelet-Európában megvalósult. A másikban a Nyugat-Németországban vagy Svájcban megismert magas fokú üzemi szervezettség és fegyelem. (...) A rendszertervezőnek nincs más dolga, mint a bevásárlókocsit maga előtt tologatva összeszedni ezeket az »optimális elemeket«, majd hazamenni és összeállítani belőlük az »optimális rendszert«. Csakhogy ez naiv vágyálom. A történelem nem tart fenn efféle szupermarketet, amelyben tetszés szerint válogathatunk. Egy-egy valóságos gazdasági rendszer szerves egységet alkot. **(Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van...)** Úgy tűnik számomra: *lehetetlen egy zárt, konzisztens társadalmi-gazdasági normatív elmélet megalkotása, amely ellentmondás nélkül érvényre juttatna egy politikai-etikai értékrendet és ugyanakkor biztosítaná a gazdálkodás hatékonyságát. Lehetetlen, ha realiztikus kíván lenni és számításba akarja venni az emberek, közösségek, szervezetek, társadalmi csoportok valóságos természetét... [..]* Tudományunknak azt kell megvilágítania, hogy különböző társadalmi rendszerekben a társadalmi erők milyen kompromisszumokat hoznak létre a különböző normatív elvek között. Meg kell próbálni hozzájárulni ahhoz, hogy a kompromisszum, az ellentmondás mozgásformája lehetőleg minél ésszerűbb és előnyösebb legyen. **Ez olyan tudományos tevékenység, amely társadalmi haszonnal járhat.**⁵

A hosszú ideig az elméleti matematikai modellek tengerén hajózó Kornai (I. a kötet II. része) ezzel a világos ars poeticával tér vissza a magyar nyilvánosságba, amelyben a reform előrehaladásáról senki nem rajzolt elfogulatlanabb és a további lehetséges irányok közötti kompromisszumos választásról pontosabb helyszínrajzot. Nem szerették, nem szerettük, bár csodálták, csodáltam érzelem- és indulatmentes elemzéseit. Időről időre tükröt tartott elénk, vizsgálta, összehasonlította a javaslatainkat, szembesítette őket azok megvalósulásával. Nem állíthatom, hogy nem drukolt annak, hogy sikerüljön oldani a központosítás bénító gépezetét, de azt sem állíthatom, hogy ugyanolyan jelentőséget tulajdonított volna ötleteinknek, mint mi. Valójában mi nem vettük észre, hogy kis újításaink, a szocializmus piaci mechanizmushoz való közelítésére irányuló javaslataink révén ugyan „finomodik a kín”, de nincs remény arra, hogy valaha is a fenntartható jólét perspektívája köszönt ránk. Nem vettük észre, hogy a lemaradás keserű szájíze, a felzárkózás lehetetlensége örökké fennmarad, legfeljebb abból származóan lehetnek apró örömeink, hogy bezzeg a tábornak ebben a legvidámabb barakkjában nagyobb az áruválaszték, kicsit jobb minőségűek a termékek, és mi, magyarok gyakrabban láthatjuk, hogy Bécsben a kirakatok teli vannak nálunk hiánycikkkel. Nem vettük észre, hogy az egyre piacibbnak látszó szocializmus továbbra is szocializmus marad. Merthogy bennünket is a tudományos szocializmus iskolázott, elhittük, hogy a mennyiségi változások minőségi változásokba csapnak át. Ha egyre „piacibb” lesz a szocializmus, akkor a központosított tervgazdaság rusnya békájánál elviselhetőbb küllemű piaci szocializmus békája egyszer csak képes lesz bukfencet vetni, és a bukfenc után a béka helyén a demokrácia, a verseny, a piac, azaz a kapitalizmus szőke hercege néz majd ránk. Pedig az 1980-as évek szűk levegőjében nem a teljesítőképességünket, hanem az igényeinket alakítottuk hozzá a „langyos a sör, de nekünk is így jó” világához. **(Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van...)**

A tudós legyen türelmes. Ne azt bizonyítsa, amit látni szeretne, hanem azt, amit a valóságban, a legsokrétűbb adatgyűjtés, a valóság minden szeletére irányuló megfigyelés alapján lát. Kornai ehhez ragaszkodott. Minden irányból szemügyre vette a piaci szocializmus rendszerét, bemutatta, hogy az működik, bár nem működik jól, hiszen rendre lemarad a saját ellentmondásainak a leküzdésére irányuló erőfeszítések miatt, nem csökkenő hozadék, hanem

a csökkenő növekedési ütem törvénye jellemzi. Érdeklődve vizsgálta a piaci szocializmus reformkísérleteit, de az 1980-ban megjelentett, előbbiekben idézett cikkében megfogalmazott üzenethez – amíg nem jött el a fordulat lehetősége – hú maradt. Rendkívül tanulságos, ahogyan a kötetbe gyűjtött piaci reform útját elemző írásai közül az utolsóban („Az egyéni szabadság és a szocialista gazdaság reformja”⁶) fogalmaz:

A szocialista gazdaságok sok kutatója, köztük én is, arra számítunk, hogy valószínűleg az állami szabályozás és az egyéni szabadság keveréke alakul majd ki, valahol félúton a maximális és a minimális állam között. Ezt „közepes államnak” nevezhetnénk. Ehhez a kategóriához nem társítható semmiféle „optimalitási” gondolat. (441. o.) (...) A jelen tanulmány nem adja azt a magabiztos predikciót, hogy az állam ilyesfajta állapota létrejön és tartós lesz. Ez csupán egyike azoknak az útvonalaknak, amelyekre a történelem ráléphet. (...) Mindezen trendek együttes eredménye, mint mindig a történelemben, most is a különböző csoportok relatív erejének tényleges konstellációjától és más, megjósolhatatlan tényezőktől függ majd. Bizonyos azonban, hogy mindazok, akik részt vesznek ezekben az eseményekben, különleges intellektuális és erkölcsi kihívásnak néznek elébe és nagy felelősséggel tartoznak a jövő generációknak.⁷

Kornai írásainak ez az újabb kötete példaszerűen tárja elénk az elkötelezett, de a bizonyított tényekhez ragaszkodó, felelősségét átérző és erkölcsi maximáit mindig megtartó tudós alakját. Ez a mindig a tudományosságra, a lehetséges tendenciák feltárására, a valószínűségek mérésére törekvő, a jövőt illetően bizonytalanok látszó, az életnek és a kibontakozó tendenciáknak „helyet hagyó” álláspont nem túlságosan népszerű. Ezt az indokolt óvatosságot és annak társadalmi megítélését kitűnően világítja meg Daniel Kahneman méltán világsikerű új könyvében: „Még ha tudnák is, hogy milyen keveset tudnak, a vezetők büntetésben részesülnének, ha beismernék ezt. Truman elnök híres mondásában »félkarú közigazdászt« (one handed: on the one hand... on the other) kért, vagyis olyasvalakit, aki egyértelműen állást foglal, mivel elege lett az olyan közigazdászokból, akik folyton azt mondják, 'másfelől'. (...) Az optimizmust azonban a társadalomban és a piacon egyaránt nagyra értékelik: az emberek és a cégek jobban megjutalmazzák a vészesen félrevezető információk szolgáltatóit, mint azokat, akik igazat mondanak. (...) A túlzott magabiztosságot támogató társadalmi és gazdasági nyomás nem korlátozódik a pénzügyi előrejelzésekre. (...) A túlzott optimizmust támogató érzelmi, kognitív és szociális tényezők keveréke olyan mámorító koktél, amely olykor arra indítja az embereket, hogy olyan kockázatokat is felvállaljanak, amelyeket az esélyek ismeretében elkerülnének.”⁸

A kötet igazi meglepetése, hogy Kornai a központosított szocializmus és annak oldását célzó piaci reformok lehetőségeit vizsgáló, alapvetően a nyolcvanas évtizedben megjelent írásaihoz hoztatta – saját maga szerint is – az időben nem ide illő, 2012 januárjában a Népszabadságban „Központosítás és kapitalista piacgazdaság” címmel megjelent hosszú tanulmányát. Ahogy a kötet bevezetőjében fogalmaz: „Ez az írás nincs helyén.” Ahogy én fordítanám Kornai szavait: „Kizökkent az idő.” Egy egészen perverz történelmi kísérletnek: a valahai piaci szocializmus elemei – és ennek hátterében (underlying) élősködő zsarnokság – helyreállításának vagyunk szenvedő részesei, ami a húszévi gazdasági reformok és húszévi rendszerváltás nyomán létrejött magángazdasági, decentralizált piaci rendszert alakítja át, emészt fel. A Kahnemantól vett idézetre visszautalva Kornai 2012. januári írásának az ismételt közreadásával úgy érezhette, hogy az emberek az Orbán-rezsim hatalomra segítésével – a túlzott optimizmus mámorában – olyan kockázatokat vállaltak fel, amelyeket az esélyek (a valós következmények) ismeretében elkerülnének. Ezért foglalja központosításról (és a piaci reformokról) készült írásait keretbe ennek a friss cikknek a megjelentetésével. A magyarázat egyszerű és tényszerű:

Kutatásaim alapján készült el a disszertációm, amely viharos előzmények után 1957-ben jelent meg „A gazdasági vezetés túlzott központosítása” címen. Több mint fél évszázad telt el azóta. Évtizedeken át álmomban sem fordult volna meg bennem a gondolat, hogy első könyvem témája, a túlzott központosítás ismét időszerűvé válik. Pedig ez történt. [...] A Népszabadság 2011. január 6-i számában megjelent „Számvetés” című cikkem az Orbán-kormány első nyolc hónapjának tapasztalatai és a nyilvánosság előtt lezajlott viták alapján rámutatott, hogy a politikai struktúra radikálisan megváltozott: Magyarország immár nem demokrácia, hanem autokrácia. („**Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van.**”) (...) Azóta további tizenkét hónap telt el. (...) Továbbra is meg vagyok győződve: a legfőbb baj, hogy a demokrácia helyébe autokrácia lépett. Amire most vállalkozom, az a már eddig elhangzott megállapítások kiegészítése. Ezúttal más szemszögből – a központosítási tendencia szemszögéből tekintem át az elmúlt húsz hónap történéseit.⁹

A más szemszög nem más, mint az 1957-es „Túlzott központosítás” aprólékos és alapos leltárkészítése. A szerző harminchárom példát sorol fel arra, hogyan központosítja, vonja magához a rendelkezési, döntési jogokat az Orbán-hatalom az élet legkülönfélébb szféráit illetően. Ha végigkövetjük Kornai elemzését, úgy József Attilával mondhatjuk: „Kész a leltár”, („**s mert minden célban ott van, ott van a holnapodban, gondolatodban, minden mozdulatodban.**” – **Egy mondat a zsarnokságról**). Kornai jól látja, hogy „A kormány megpróbálja maga alá gyűrni a magángazdaságot és annak érrendszerét, a pénzügyi szektort.” Világosan jelzi, hogy fordulat történt, a magángazdaság, a piacgazdaság még látszólag – legalábbis a vállalati szektor egy részében – létezik, még nincs kötött devizagazdálkodás, a finanszírozást még csak részlegesen igyekeznek a haverok számára olcsóbbá téve állami járszalagként használni, de... *De a kigyótozásban már éledezik a kigyó.* A magyar társadalom túl könnyen talál vissza a magabiztosan optimista Orbán útmutatásai nyomán arra az útra, ami a totálisan központosított szocialista gazdaság intézményrendszerének helyreállítása felé visz, azzal az apró különbséggel, hogy az orbáni familiaritás ötvözi a (nemzeti) szocialista és a feudális magatartásmintákat.

Magyarország XX. századi történetének nagy részében 1914 és 1920 között a hadigazdálkodás, 1931 után a kötött devizagazdálkodás és irányított külkereskedelem, 1938-tól a Győri Program keretében kiépülő államkapitalizmus, majd az újabb háborúba lépéssel ismét a hadigazdálkodás (1940) volt a jellemző, ami előkészítette a talajt az 1946-tól fokozatosan kibontakozó és 1949-től kiteljesedő tervutasításos, totális állami központosításnak. A tervutasításokra épülő totális állami központosítás rendszerében azután 1949-től mindazok az *ideiglenesnek gondolt, átmenetinek látszó állami beavatkozások maguktól értetődő természetességgel, mint normális*, ezért előírt, megkövetelt normává *tett intézmények léptek a színre*. Ezek a lassan évszázados hagyományok azok, amelyek miatt a rendszerváltástól eltelt húsz év és a kapitalista magángazdaság intézményei sem védnek az orbáni központosítás ellen. Magától értetődő a szűk nemzeti, gazdasági tér, magától értetődő – minden patrióta emelkedettség nélkül – az önellátás hangsúlyozása; magától értetődő – már csak a fél évszázadon át uralkodó szocialista ideológia okán is – a versenyben esélytelenek támogatása, a jövedelmi egyenlőtlenségnek demagógiájával az állami újraelosztás erősítése; végül magától értetődő ennek a mindenre kiterjedő állami központosításnak a kiépülő mechanizmusa. A tervutasításos gazdaság totális állami központosításra épülő rendszere ugyan a szovjet megszállás, a szovjet gazdasági függőség kiépítésének okán látszólag a Magyarországra kívülről rákényszerített, a külső zsarnokság miatti forráskiszívó burok volt. Mégis a két világháború közötti időszakban nyomorgó, perspektíva nélküli tömegek számára az egyenlőtlenség (legalábbis formális) megszüntetése, a reménytelenség helyett az emelkedés állami segédlettel kialakított csatornái, a középrétegek számára pedig az előző három évtizedben megtapasztalt állami parancsgazdaság – idegen érdekek áruhájába öltöztetettsége

miatt, legalább utálható, bár – már jól megszokott rendszere. Éppen a felsorolt, csaknem fél évszázados előzmények a szocializmus totális állami központosításra épülő rendjében a jövedelemátcsoportosító mechanizmusok, a verseny kizárása, a versenytársaktól való védelem miatt már nem a külső kényszer, hanem a magyar társadalomban kialakuló elosztási koalíciók versennyel szembeni védelmének, a piac által elismert teljesítménnyel szerzett jövedelmek egyenlőtlenségei mérséklésének a természetes igényeként, a mindenkori kormánnyal szembeni követelményeként élt tovább. Erre a hagyományra ül rá az orbáni központosítás rendszere. („**Hol zsarnokság van, mindenki szem a láncban**”.)

Ha Kornaitól semmi mást nem olvasott még a nyájas olvasó, mint válogatott műveinek ezt a kötetét, akkor is képet kaphatott arról, hogy van kitől és van mit tanulnia, hiszen a magyar társadalom talán legnagyobb alakjára hallgat, és van miért hallgatnia.

Amikor írok, vagy előadok, rendszerint meghatározott személyek lebegnek a szemem előtt: mintha hozzájuk szólnék, őket akarnám meggyőzni. Most is van néhány egykori tanítványom, akikre gondoltam írás közben. Talán nem is voltak kevesen, akik valamikor olvasták a „Túlzott központosítást”, „A hiányt” vagy „A szocialista rendszert”; tanultak ezekből a könyvekből a szakkollégiumban vagy az egyetemen. Tisztában vannak azzal, hogy a szerző sokat foglalkozott a centralizáció és a decentralizáció, az állam és a piac, a szocializmus és a kapitalizmus kérdéseivel. Ha akkor odafigyeltek az üzeneteimre, talán érdemes lesz most is legalább elmeditálni a szavaimon.

Meglátjuk. Talán megérem, hogy valami lényegesen változik az ország javára.¹⁰

Jegyzetek

1 Kornai János: Gondolatok a kapitalizmusról. Négy tanulmány, Budapest 2011, Akadémiai Kiadó.

2 Ismert, hogy Kornai a Szabad Nép rovatvezetőjeként küldte Örkényt, hogy készítsen riportot a sztálinvárosi nagykohó építéséről. Erről írta Örkény később a fenti című anekdotát, amelynek egy részletét biztosan ismerte Kornai is. „[...] *Velem történt meg egy híressé vált, mert kortörténeti anekdota. És épp Sztálinvárosban. – Jöttem megnézni, főmérnök elvtárs, hol is lesz az a nagyolvasztó. – Itt, író elvtárs, ahol vagyunk. – De hát ez csupa gizgaz meg gyom. Mikor lesz ebből kohó? – Író elvtárs, szocialista rohammunkával augusztus huszadikán lesz csapolás. – Az ide két hónap, mérnök elvtárs, és még egy kapavágás sem történt. – Legyen nyugodt, író elvtárs. Augusztus huszadikán itt folyni fog az acél. Egyébként jól értettem? Örkénynek hívják az író elvtársat? – Igen. – A gyógyszerész fia? – Igen. – A Csillag patika tulajdonosáé? – Igen. – A méltóságos úré? – Igen. – Ja úgy. Akkor elárulom, író úr. Lófasz fog itt folyni, nem acél.*” Örkény István: Búcsú. Kiadatlan novellák. Örkény István Művei, Budapest, 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó, 202. o.

3 Kornai J.: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján. In Kornai János Válogatott Munkái III. Budapest, 2013, Kalligram Kiadó, 193. o.

4 Marx, Karl: A német ideológia. Marx és Engels művei. 3. kötet. Budapest, 1960, Kossuth Könyvkiadó, 35. o.

5 Kornai J.: Hatékonyság és szocialista erkölcs. In i. mű, 291.old. A **fettelés** az én kiemelésem és megjegyzésem.

6 Kornai J.: i.mű, 423-446. o.

7 Kornai J.: i.mű, 443. o.

8 Kahneman, Daniel: Gyors és lassú gondolkodás. Budapest, 2013, HVG Kiadó, 302–304. o.

9 Kornai J.: Központosítás és kapitalista piacgazdaság. In Kornai III. 449–450. o.

10 Kornai J: i. mű, 474. o.

Tetszik

Legyél az első az ismerőseid közül, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Kornai János: Liberté, Égalité, Fraternité – Gondolatok a szocialista rendszer összeomlását követő változásokról** Bevezetés A francia forradalom célja a zsarnokság megdöntése volt. Most...
2. **Rainer M. János: Húsz év múlva (Kornai János: A szocialista rendszer. Pozsony, Kalligram, 2012.)** A Kalligram Kiadó újabb nagy vállalkozásba kezdett: a következő években...
3. **Kornai János: Marx egy kelet-európai értelmiségi szemével** Attól tartok, hogy Marx Károlyról már mindent megírtak, ami róla...
4. **Kun István: A Csillag nem kupecről álmodik** Kun István: A Csillag nem kupecről álmodik Április 4....
5. **Farkas Zoltán: A kínai kapcsolat – Kornai János hatása és A gondolat erejével c. könyve visszhangja** Vajon szocialista országnak tekinthető-e Kína? A kérdés okot ad némi...

Cimkék: **Csillag István**, **Kornai János**